

Laura DUMITRESCU¹

CLAUDE GAUVARD, 2023, *Passionnément Moyen Âge. Plaidoyer pour le petit peuple*, Paris: Éditions Tallandier, 308 p., ISBN 979-10-210-5416-5

De ce și-au iubit francezii regii și cum s-a putut perpetua un model al subordonării de-a lungul multor secole, înainte ca Revoluția de la 1789, an al unei comotii sociale, să producă, în condiții parțial neelucidate, o schimbare radicală a raporturilor și a ierarhiilor umane? În ce măsură imaginarul privilegiilor și pragmatica afectivă pe care regele le-a întreținut cu supușii săi au contribuit la perpetuarea sentimentului monarhic, cu care, înainte de a-și susține individualitatea sub influența programelor subiectiviste ale Renașterii, atâtea generații s-au identificat și în care au crezut? Când anume se naște sentimentul național în Franța și ce evenimente îi favorizează cristalizarea?

Claude Gauvard este profesor emerit al Universității Paris I Panthéon-Sorbonne și una dintre cele mai importante cercetătoare ale istoriei medievale franceze, recunoscută pentru asiduitatea cu care a investigat arhivele judiciare din secolele XIII-XV și pentru felul în care a redefinit formele așa-zisei culturi a violenței din Evul Mediu european. Autoarea a unor analize de interpretare juridică orientate în primul rând spre demistificarea formelor extreme de criminalitate cu care Evul Mediu este frecvent asociat, a propus în *Condamner à mort au Moyen Âge. Pratiques de la mort capitale en France XIIIe-XVe siècles* (Presses Universitaires de France, 2018) o înțelegere a omuciderilor din ultimele două secole ale

¹ Universitatea din București, Facultatea de Litere, <laura.dumitrescu@litere.unibuc.ro>.

perioadei medievale ca regimuri de violență ce aduceau în primul rând atingere grupurilor familiale, generând, așadar, posibilitatea unor răzbunări din partea acestora, în raport cu care autoritatea publică rămânea rezervată. Urmând sugestiile lui Marcel Mauss dintr-un articol de la finalul secolului al XIX-lea, „La religion et les origines du droit pénal”, Claude Gauvard arată că delictele principale pentru care au fost concepute sancțiuni ce puteau viza viața celui condamnat erau formele de sacrilegiu ori de incest, ce implicau, deci, o componentă religioasă și pentru care se putea impune pedeapsa cu moartea. Dincolo de încărcătura politică a procesului Ioanei d’Arc, dată de implicarea discretă, dar persistentă a englezilor care doreau să elimine un simbol dintr-o luptă procesuală ce putea conduce la recâștigarea capitalului moral al francezilor, într-un moment în care riscau să își piardă regatul, impunerea ereziei ca verdict și transformarea tinerei într-o vrăjitoare justificau mai ușor pedeapsa capitală și arderea pe rug decât oricare altă faptă penală ce i s-ar fi putut imputa.

Volumul *Passionnement Moyen Âge. Plaidoyer pour le petit peuple* constituie o sinteză de articole ce reflectă nevoia de reformulare a unor prejudecăți, dar și dizolvarea unor incongruențe, uneori logice, în sensul unor noțiuni precum onoarea, despre care s-a socotit că ar fi reprezentat o valoare exclusivă a elitelor. Prin ce diferă, apoi, criminalitatea secolelor XIII-XV de formele de agresiune asupra vieții din zilele noastre și în ce fel contribuie sistemul unei justiții în plină evoluție, născute din adaptări ale dreptului roman, la consolidarea unei epistemologii a dreptății pentru care regele se reprezintă ca garant?

Claude Gauvard reia ideea lui Bernard Guenée, conform căruia Evul Mediu se naște din ură. În primul rând din ura teoreticienilor Renașterii, care, în același timp în care au configurat cu efervescentă domeniul nou-născut al artelor și al literaturii, au înfierat indistinct epoca precedentă, numind-o obscurantistă și refuzând recunoașterea oricărei relații de continuitate cu ea. Ilumiștii s-au asociat ulterior acestei concepții, disprețuind elemente de cultură arhitecturală prerenascentistă și producând, în unele cazuri, daune ireversibile – în introducerea volumului, Claude Gauvard face referire la eliminarea, în secolul al XVIII-lea, a vitraliilor catedralelor gotice, sub pretextul permiterii luminii să intre, dar și distrugerea fără justificare a numeroase sculpturi din biserici medievale.

În ciuda acestor forme de aversiune pentru o cultură dominată de teologia creștină, odată cu romantismul finalului de secol XVIII, se întrevede difuz o reevaluare a modelelor prerenascentiste, condusă de câțiva intelectuali care au regăsit sensul sensibilității medievale. În calitate de inspector al monumentelor istorice, Prosper Mérimée a inventariat, printre alții, o parte importantă a patrimoniului medieval; în 1802, Chateaubriand publică *Geniul creștinismului*, prin care glorifică Evul Mediu ca timp al reflecției și al poeziei. Victor Hugo a imaginat, apoi, versiunea unei povești ce s-ar fi putut petrece în spațiul catedralei Notre-Dame de Paris, dându-i, prin Quasimodo și Esmeralda, o identitate populară parțial idilică, resuscitată în contextul incendiului din aprilie 2019.

În interiorul societății tradiționale, așa cum o numește, printre alții, Georges Balandier (1999), trebuie reperate, arată Claude Gauvard, reprezentările timpului. Asemenea altor categorii, timpul este perceput în inerția unor ierarhii ori a unui dialog între lumea viilor și cea a morților. Proiecția unui viitor nu este, apoi, posibilă așa cum se întâmplă astăzi, fie și numai pentru că speranța de viață era mai limitată. În Evul Mediu, ești condamnat sistematic să trăiești în prezent. Atunci când este reiterativ, timpul apare ca un garant al prescripțiilor existențiale, astfel justificându-se gustul pentru tradiții ori pentru soluții deja validate de comunitate. Intervențiile din partea acesteia sunt, de obicei, radicale și vizează ajustări ale exceselor, așa cum se întâmplă în fenomene de tip *charivari*, ce au rolul de a reaminti potențialul monstruos al uniunilor dintre tineri și bătrâni sau ale căsătoriilor vădit nocive. Unul dintre punctele asupra căruia insistă Claude Gauvard este falsa asimilare a culturii onoarei cu clasele nobiliare, consecință a consultării exclusive a unei literaturi ce acordă acest privilegiu aristocraților. Multe *fabliaux*, ale lui Rutebeuf, de pildă, sugerează murdăria ori impuritatea spirituală a țaranilor ori a micilor comercianți, ca și cum minoritatea nobiliară ce reprezenta, de fapt, numai 2% dintr-o societate deopotrivă complexă și amestecată, cu grade extrem de diferite de alfabetizare ori de civilitate, ar fi avut *a priori* monopolul asupra valorilor înalte, ca demnitatea ori onoarea. Din arhivele judiciare consultate de către Claude Gauvard, a rezultat că, în jurul anului 1400, în cazul a aproape 80% dintre omucideri, au fost acordate grațieri ale vinovaților care au putut proba că gesturile lor

fuseseră consecințe ale batjocoririi onoarei. Nu doar nobilii au onoare, nu doar ei pot să reacționeze violent pentru a o redobândi ori răzbuna. Această *fama*, așa cum apare în documentele vremii, nu este fondată pe bunuri materiale ori pe un capital moștenit, ci se reactualizează ca valoare subiectivă non-ereditară, fiind fundamental legată de imaginea pe care o proiectează celălalt asupra individului și, tot atât de important, de felul în care este pusă în circulație. Din aceste motive, gesturile de răzbunare care vizează restabilirea onoarei au frecvent motivații asociate expunerii și reprezentării: țărani, de pildă, lovesc, cel mai adesea, chipul, vizând desfigurarea, tocmai pentru a păstra o marcă a avarierii ireversibile a unui bun imaterial. Cultura onoarei are, așadar, coduri proprii în interiorul diverselor clase sociale, prevalând până în secolul al XIX-lea, chiar dacă se restrânge, cel puțin pe teritoriul Franței, în zona Languedoc, Midi sau în Corsica, zone reputat marcate de temperamente puternice și vindicative.

Tot diferențele între clasele sociale, precum și alte tipuri de folclor contaminate, asociate acestora, au hrănit fantasma unor revendicări a căror autenticitate a fost contestată atât de Claude Gauvard, cât și de Alain Boureau, într-un studiu amplu (*Le droit de cuissage. La fabrication d'un mythe, XIIe-XIXe siècles*, Paris, Albin Michel, 1995), urmând polemica deschisă de istoricul german Karl Schmidt în 1881 și reapărută în anii '90, odată cu schimbarea definiției *hărțuirii sexuale* în codul penal francez: dreptul la prima noapte (*le droit de cuissage*) nu a existat în culturile europene, nici în Evul Mediu, așa cum s-a susținut inițial în campaniile de denigrare a Vechiului Regim, nici mai târziu. Evocarea și constanța cu care s-a revenit la o asemenea fantezie alterată asupra intimității conjugale, indică, totuși, o dorință de maculare a demnității celor fără putere ori influență, aparținând predominant claselor ce constituie, pentru Claude Gauvard, *le petit peuple*. Dacă istoria Evului Mediu poate să fie parțial reconstituită prin cronici ori prin documente oficiale ce țin de protocolul diplomatic, pentru proiectarea cotidianului anonimilor, literatura nu este utilă, fie și numai pentru că ea poartă uneori vâna ideilor ce trebuie răspândite și impuse, dar și pentru că este concepută spre a răspunde așteptărilor și ficțiunilor unui public alfabetizat, deci fundamental nobil, atunci când nu este vorba despre cler. Unele elemente importante ale acestui tip de cotidian pot fi, totuși, recuperate,

din documente de arhivă inedite, prin care se pot face estimări referitoare la aspectul general al vieții simple a celor pe care istoria mare nu îi înregistrează nicidecum.

Alteori, însă, cursul istoriei poate fi urmărit prin identificarea ramificată a consecințelor unor acte, așa cum se întâmplă în cazul deciziei papei Inocențiu al III-lea, în cadrul conciliului de la Lateran din 1215, de a eradica orice formă de erezie și de a genera o reformă a Bisericii universale. Această reformă se împlinește atât prin cruciade, cât și prin înființarea Universității din Paris ori prin crearea ordinului dominicanilor, agenți ai primelor forme de predicăție. Ulterior, în secolul al XIII-lea, se dezvoltă multe alte ordine mendicante, ce pun în circulație și susțin frecvent proiectele regale, fiind uneori responsabili de estomparea nemulțumirilor comunitare, cu potențial de răscoală. Ideile se propagă fie în această formă programată și controlată, fie mai lent, prin răspândirea unor opinii, relativ încetinite, cel puțin pe teritoriile franceze, de diferențele între *langue d'oc* și *langue d'oïl*. Spațiul de cunoaștere și de vehiculare a informației este limitat la o rază de treizeci de kilometri. Un alt reper pentru estimarea specificului fenomenelor de difuzare din ultimele secole ale Evului Mediu poate fi, apoi, distanța pe care o parcurge maritim un curier între Londra și Veneția, într-un interval ce fluctuează între 23 și 51 de zile.

Toți cei care dețin sau asigură punerea în circulație a informației sunt, într-un fel sau altul, parte a unui cerc de influență a elitelor. Jongleurii sunt, din acest punct de vedere, nucleul însuși al imaginarului medieval al influenței, pentru că ei vehiculează un model de reprezentare a curteniei, dar și o imagine idealizată a mediilor aristocrate. Ei validează cultura nobiliară și numai prin ei știm în ce fel europenii au început să conceapă civilitatea. Unele poezii ale trubadurilor, așa cum sunt *sirventes*, sunt, pe de altă parte, instrumente politice pure: Claude Gauvard evocă figura lui Bertrand de Born, poet occitan, pe care Dante îl reprezintă în *Infern* purtându-și propriul cap asemenea unei lanterne cu care-și luminează calea, aluzie la felul în care sunt păstrate, în cântecele sale, mărturii despre violența conflictelor din epocă.

La începutul secolului al XIII-lea, cancelaria regelui Franței operează o modificare majoră în documentele sale: regele este numit *rex Franciae*, „rege al Franței” și nu doar *rex Francorum*, „rege al francezilor”. Filip al

IV-lea cel Frumos extinde, astfel, o formulă ce traduce în primul rând lărgirea epistemei afecțiunii francezilor pentru regele lor. Dacă în secolele XI-XII, acest afect se superpoza figurii regale, acum se asociază unui teritoriu imaginar, unei geografii, ce stimulează virtuți patriotice pe care Războiul de o sută de ani și războaiele civile dintre taberele Armagnac și Bourgiognon le-au testat de-a lungul secolului al XV-lea. Cea mai intensă perioadă de propagare a ideilor menite să genereze confuzie de până atunci, dar și secolele de final ale Evului Mediu, care au întreținut nașterea unor pamflete virulente, au creat, printre altele, un fenomen de erodare emoțională între autoritatea regală și masele populare, din aspirațiile cărora a rezultat, susține Claude Gauvard, un tip particular de sentiment patriotic, asociat rezistenței. Această rezistență nu a salvat-o pe Ioana d'Arc de pe rug, dar a transformat-o în poate cea mai celebrată figură feminină a Franței.

References

- Balandier, G., 1999, *Antropologie politique*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Boureau, A., 1995, *Le droit de cuissage. La fabrication d'un mythe, XIIe-XIXe siècle*, Paris, Albin Michel.
- Gauvard, C., 2018, *Condamner à mort au Moyen Âge. Pratiques de la peine capitale en France XIIIe-XVe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France.

All links were verified by the editors and found to be functioning before the publication of this text in 2024.

DECLARATION OF CONFLICTING INTERESTS

The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

FUNDING

The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this review.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>